

21 september 2017

Sjöslaget vid Nya Varvet – ett 300-årsminne

Med Karl XII och Peder Tordenskiöld bägge i farten på svenska Västkusten kunde krigshistorien inte bli annat än livlig. År 1717 – för jämnt 300 år sedan – laddade Karl XII upp för ett nytt fälttåg mot Norge. Tordenskiöld försökte slå ut de svenska baser, som var viktigast för detta fälttåg, nämligen Göteborg och Strömstad. Året 1717 blev därför händelserikt här på Västkusten.

Dynekilen 1716

Alltsammans kan ses som en upprepning av 1716 års händelser. Karl XII företog då ett fälttåg mot Norge och trängde fram till Kristiania (Oslo), som besattes av svenska trupper. Fästningen Akershus försvarades dock av norrmännen. Efter ett tag tvingades Karl XII att dra sig tillbaka. Han försökte förgäves överrumpla fästningen Fredriksten. Svårigheterna att få fram matförråd och belägringsartilleri var stora på de norska vägarna.

Från Göteborg sändes då en transportflotta mot Norge. Den 27 juni 1716 gick Peder Tordenskiöld och hans örlogsfartyg till anfall mot transportflottan. Tordenskiöld erövrade eller förstörde skeppen. Karl XII tvingades att utrymma Norge. Tordenskiöld hade gjort en stor insats för sitt land. Sjöslaget i Dynekilen gick till historien.

Peder Tordenskiöld – en man med skarp blick, alltid redo för strid, djärv och ofta framgångsrik.

Göteborg var väl befäst

År 1717 skulle han göra allt han kunde för att upprepa den bravaden. Denna gång slog han till mot flottbasen Nya Varvet strax utanför Göteborg och mot Strömstad, där stora förråd samlades för det norska fälttåget. Göteborg och Göta älvs mynning var starkt befästa med batterier och fästningsverk. För en fiende, som funderade på att anfalla, kunde läget te sig tröstlöst, men där fanns svagheter. Dem upptäckte Tordenskiöld, och givetvis var han ivrig att utnyttja dem. Den samlade eldkraften från alla svenska kanoner vid älvens mynning var fruktansvärd, men försvaret var spritt på flera enheter. Man kunde anfalla dem en i taget, och då tedde de sig inte längre lika fruktansvärda. Avståndet mellan staden Göteborg och Nya Älvsborg, dess fästning, var mycket långt. På grund av älvens uppgrundning kunde man dessutom inte ha de stora krigsfartygen inne i eller intill fästningsstaden Göteborg.

Fyra åtskilda enheter

Örlogsvarvet låg därför ursprungligen ute i förstaden Majorna vid Stigberget, på den plats, där Sjöfartsmuseet nu står. Även här blev det för grunt för de största skeppen. År 1700 flyttades örlogshamnen följaktligen ännu längre västerut till en plats väster om Klippan och platsen för

den raserade fästningen Gamla Älvsborg. Lars Gathenhielm, kanske mera känd som Lasse i Gatan och konungens kapare, fick hyra Gamla Varvet. Så låg de där som pärlor på en tråd: fästningsstaden Göteborg, Gamla Varvet, Nya Varvet och Nya Älvsborg. Om en av enheterna anfölls, kunde de andra inte göra mer än möjligtvis skicka förstärkningar.

Arvprinsen Fredrik av Hessen (senare konung Fredrik I av Sverige) var en djärv och skicklig kavalleriofficer, som fick många viktiga befäl i Sverige under det stora nordiska krigets slutskede. Han förde befäl i sjöslaget vid Nya Varvet 1717.

En avriggad eskader

Vid Nya Varvet låg huvuddelen av Västkusteskadern, som var stark. En eskader är dock farlig för fienden enbart om den är bemannad, riggad och försedd med förråd. De flesta fartygen var dock inte bemannade, riggade och försedda med förråd. Efter sjutton år av krig mot alla grannar led Sverige brist på allting. Nya Varvet var mer ett fartygsförråd än en örlogsbas. Då och då gick något av de utrustade skeppen förlorat. Vid sådana tillfällen kunde man utrusta något av skeppen, som låg i beredskap. Vid flera tillfällen fick Lasse i Gatan hyra något av kronans örlogsskepp. Tack vare lyckade kaperier hade han alltid gott om pengar. Därför kunde han värva dugligt sjöfolk, om inte annat utomlands, där spanska tronföljdskriget nyss hade avslutats. Många kapare hade därför blivit arbetslösa och tog tacksamt emot möjligheten att fortsätta sin verksamhet under befäl av Lasse i Gatan. Fartygsförrådet vid Nya Varvet var värdefullt. Förr eller senare kunde

skeppen komma till användning. Man hade all anledning att befara att fler skepp än vanligt skulle utrustas nu, när svenskarna måste skeppa stora förråd norrut efter Bohuskusten till Strömstad.

Lasse i Gatan hjälpte till

Tordenskiöld var fast besluten att slå till. Han kände till det mesta om fienden, men svenskarna var inte mindre välunderrättade vad gäller Tordenskiöld. De förberedde sig på att försvara sin örlogsbas och sitt fartygsförråd. Lasse i Gatan hjälpte till med alla skepp, som han för tillfället hade i närheten. Om Tordenskiöld lyckades förstöra Nya Varvet, var det lätt att räkna ut, att han skulle gå vidare och försöka förstöra även Gamla Varvet, som var Lasses bas. Lasses kapare gjorde stor skada på Danmarks och Norges handel. Att bränna både kaparfartygen och deras varv var givetvis en önskedröm för Tordenskiöld. Lars Gathenhielm visste vad som gällde och ställde alla tillgängliga skepp till försvarets förfogande.

Våldsam beskjutning och små förluster

När Tordenskiöld den 3 maj 1717 seglade in i Älvsborgsfjorden och kom i närheten av Nya Varvet emottogs han av kanoneld från ankrade svenska fartyg och från strandbatterier. Han utsattes också från eld av handgevär. På land stod infanteriförband och sköt mot danskarna. Den ömsesidiga beskjutningen varade sex timmar och en halv. På grund av stort skottavstånd och dålig träffsäkerhet var förlusterna – som vanligt i sjöstrider – uppseendeväckande små. Tordenskiöld räknade in 52 döda och 119 sårade. Två av hans galärer – men inget av de större

fartygen – hade tagits av svenskarna. Han hade inte nått sina mål, men hans kraft var obruten. Vem som helst kunde räkna ut, att han skulle slå till igen – här eller någon annanstans.

Ingen förföljelse

Befälhavare på svensk sida var viceamiralen Olof Strömstierna och arvprinsen Fredrik av Hessen (sedermera konung Fredrik I). Lasse i Gatan var som bekant invalidiserad och har väl inte kunnat vara med i striden. Möjligen har han följt händelseutvecklingen från land, men för så vitt jag förstår saknas uppgifter om, vad han hade för sig, och var han befann sig under slaget. Svenskarna förföljde inte Tordenskiold, vilket på många sätt var mycket klokt. Gathenhielms båda fregatter, som var fullt rustade, hade blivit illa åtgångna under kanonaden. Kronans örlogsskepp var nog inte fullt rustade och ej heller bemannade med sjöfolk. De var nog mer att betrakta som flytande batterier, som man hade förankrat tvärsöver älvmynningen. Med segelfartyg kan det vara farligt att gå in i fjordar och älvmyningar. Vinden måste vända först, innan man kan segla ut igen. Tordenskiold hade inte varit Tordenskiold, om han hade bekymrat sig över att bli fast i älvmyningen framför de svenska kanonerna. Som alla stora krigare hade han tur. (Om man inte har tur, blir man aldrig en stor krigare!) I rätt stund vände vinden, och Tordenskiolds eskader gled västerut, bort från de svenska kanonerna.

Sjöstrid – fullt så våldsamt gick det dock inte till vid Nya Varvet.

På Nya Varvets kyrkogård står en minnessten med namnen på dem av Kungliga Flottans män, som miste livet under beredskapsåren. Borde man inte på något sätt även minna om dem, som stupade här 1717 och 1719? Foto: Lars Gahrn.

Onsala och Strömstad

Närmaste målet blev Lars Gathenhielms Onsala, där Tordenskiold brände en repslagarbana och Lasse i Gatans moders gård, men svenskt kavalleri hindrade honom att bränna Gathenhielms skeppsvarv. En bränd repslagarbana och en bränd gård var verkligen inte mycket. Viktigare än Göteborg var dock Strömstad med sina stora magasin, avsedda för det norska fälttåget. Den 8 juli slog Tordenskiold till mot Strömstad. Här fanns inte några svenska örlogsskepp utan Tordenskiold hade enbart att kämpa mot svenska landbatterier. Svenskarna led brist på kanonkulor, och när eldgivningen från de svenska kanonerna började mattas, trodde

Tordenskiold att tiden var inne för landstigning och erövring. Svenskarna hade dock starka infanteriförband, som nu dök upp mellan klipporna och sköt så täta och förödande salvor, att Tordenskiolds folk stupade över varandra. Själv fick han två kulor i sig och undgick med knapp nöd att tas till fånga. Även denna gång var det dags att avblåsa striden. Han hade dock inte förlorat något enda av sina fartyg; antalet stupade och sårade var lågt. Den största framgången för svenskarna var tvärtom att Tordenskiold miste befälet över den danska eskadern på Sveriges västkust. Följden blev, att ingenting hände till sjöss, och att Danmark inte hade någon större nytta av sin starka och välutrustade flotta. Trägen vinner dock. Tordenskiold kom igen. Under 1719 lyckades han – ensam! – vända krigslyckan och skapa

förutsättningarna för en fred, som var mycket fördelaktig för hans konung och fosterland. Jag hoppas kunna återkomma till detta ämne.

Små förluster i strid

Visst drabbades danska flottan av vissa förluster genom Tordenskiolds oförvägna strider, men här som alltid drabbades flottorna av störst förluster genom att örlogsskepp helt enkelt seglade på grund i dåligt kända farvatten. Strax efter striden vid Nya Varvet seglade hans ena linjeskepp på grund. Det sattes i brand för att inte svenskarna skulle ta över skeppet. Detta var en mycket svår förlust. Tordenskiolds båda linjeskepp hade aldrig varit med om anfallet mot Nya Varvet. (De befarades vara alltför djupgående för dessa farvatten.) Det ena av dessa stora och värdefulla fartyg gick alltså förlorat ändå. Manskap miste man genom sjukdomar och därigenom att båtsmännen helt enkelt föll ned i vattnet och drunknade, när de klättrade omkring i riggen för att sätta segel eller bärga segel. Dessutom rymde många av sjömännen från det hårda livet till sjöss så snart de fick tillfälle.

Minnesmärke önskas

Nya Varvets förnämliga bebyggelse är en stor sevärdhet. Här finns mycket att beskåda och ta del av, bland annat tre minnesstenar. Dock saknas minnesmärke över 1717 års stora sjöslag och Tordenskiolds förnyade påhälsning 1719. I Strömstad finns en stor minnessten till minne av striden 1717. Något liknande vore verkligen önskvärt också för Nya Varvet.

Läs vidare

Tordenskiold tillhör de mycket omskrivna historiska gestalterna. Här kommer endast två av många möjliga hänvisningar:

Lars Ericson, Lasse i Gatan: Kaparkriget och det svenska stormaktsväldets fall, Lund 1997. (På sidorna 193 – 200 behandlas attacken mot Göteborg. Boken ger en utmärkt beskrivning av sina ämnen.)

Tormod Lökling, Slaget om Strömstad, artikel i: Allt om Vetenskap: Tema Historia, nummer 5, 2017 (s. 32 – 37). Artikeln är väl illustrerad, detaljrik och sakkunnigt skriven.

Lars Gahrn